

Андреј Јефтић

Универзитет у Београду

Институт за филозофију и друштвену теорију

e-mail: andrej.jeftic@instifdt.bg.ac.rs

Зорка Шљиванчанин

Кипарски државни универзитет

Катедра за савремене грчке и византолошке студије

e-mail: zsljiv01@ucy.ac.cy

СТУДИЈЕ ОЦА ЈУСТИНА ПОПОВИЋА У АТИНИ

Апстракт. Рад се бави школовањем Светог Јустина Ћелијског у Атини. Примарни предмет анализе јесу формални аспекти његовог школовања. Разматра се временски ток његовог боравака у Атини, испити које је полагао, рад на докторској дисертацији и њене различите верзије, извјештаји који говоре о оцјени његове докторске дисертације. У раду се по први пут у интегралном облику презентује архивска грађа о његовом докторском испиту и усменој одбрани дисертације, пронађена у архиви Теолошког факултета у Атини. Реч је о записницима са сједнице Савјета Факултета на којима је Јустинова дисертација била предмет оцјене и расправе, као и са сједнице у склопу које је одржано полагање докторског испита и усмена одбрана рада. Истраживање из новог угла освјетљава и питање Јустинове дипломе основних студије, односно њеног (не)постојања.

Кључне речи: Јустин Поповић, Псеудо-Макарије, Атина, докторска дисертација

Увод

Процес школовања Светог Јустина Поповића, како се показало, сам по себи заврјеђује пажњу научног истраживања.¹ Његов боравак и студије у Оксфорду били су обавијени велом непознатог као предмет готово митологизоване нарације све док их Богдан Лубардић није ваљано расвијетлио.² Овај рад има за циљ да пружи темељан увид у Јустиново школовање у Атини, које је било предмет стварних спорова током његовог живота. Ови спорови не само да нису расвијетљени, него су као такви ријетко препознати у постојећој литератури.³ Примарни предмет анализе овог рада јесу формални аспекти

1 Рад је дјелом настао у оквиру пројекта „Српска теологија у двадесетом веку“, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (евиденциони број 179078). Захваљујемо се Михаилу Влајковићу који нам је помогао приликом прибављања архивске грађе из Теолошког факултета у Атини и др Марији Христудулу која нам је помогла приликом транскрибовања грчког текста ове грађе.

2 Лубардић 2011б.

3 Реч је о два спора: једном, који се одвија унутар Православног богословског факултета и (дијелом) Универзитета у Београду током 1934. и другом, који се одвијао у јавности, у часописима *Глас Ваљева* и *Правда*. Први од два спора у свом раду спомиње Лубардић, указујући на то да је Јустинова атинска диплома довођења у питање приликом избора у доцентско звање на Православном

Јустиновог школовања у Атини: које студије је завршио, какве испите је полагао, како је изгледала одбрана докторског рада и какво звање је стекао. Управо неки од ових аспеката, постаће предмет наведених расправа 1930-их година. С друге стране, теоријски аспект, који се тиче садржаја његовог доктората, иако важан, већ је у одређеној мјери обрађен у литератури.⁴ Обрада и ових питања, превазилазила би обим овог рада. У раду се по први пут презентује архивска грађа о Јустиновом докторском испиту и одбрани дисертације, пронађена у архиви Теолошког факултета у Атини. Као што ћемо видјети, истраживање баца ново свјетло на питање Јустинових основних студија.

Раније школовање

По завршетку четири разреда основне школе у родном Врању, Благоје Поповић, касније у монаштву назван Јустин, 1905. године уписао је деветогодишњу Богословију Светог Саве у Београду, коју је завршио 1914. године.⁵ На приједлог Митрополита Димитрија,⁶ заједно са групом српских богослова, послат је уз подршку српске владе на студије у Петроград, у јануару 1916. године. Услијед нестабилних прилика уочи Октобарске револуције, студенти су прешли у Енглеску, те су студије наставили у Оксфорду. Јустин је стигао јуна 1916. године док су остали студенти стигли нешто раније.

Енглески период Јустиновог школовања подробно је истражио и у својим радовима описао Богдан Лубардић.⁷ Јустин је уписао послједипломске студије чијим завршетком би стекао звање *B.Litt.* (*Baccalaureus Litterarum*), што имплицира да су му надлежна универзитетска тијела признала да је завршио основне студије. У периоду између 1916. и 1919. Јустин је похађао наставу предвиђену овим програмом. Међутим, из Оксфорда се враћа без дипломе, будући да му је рад за стицање наведеног звања одбијен. Дуго су се о овом раду и разлозима због којих није прихваћен за одбрану испредали различити наративи, док Лубардић није понудио детаљну анализу околности и разлога који су комисију определили за овакву одлуку.⁸

Студије у Атини

Јустин је студије наставио на Теолошком факултету Каподистријског универзитета у Атини, по одлуци Светог Синода. Ни овога пута није отишао сам, већ у пратњи готово исте групе српских богослова која је претходно боравила у Оксфорду. Као и у претходном случају, пресудну улогу одиграла је иницијатива митрополита, сада већ првог патријарха уједињене Српске Православне Цркве, Димитрија. Стипендију за школовање овом приликом обезбиједио је црквени Синод.

Поповићево школовање у Атини одвијало се током два периода.⁹ Први период

богословском факултету Универзитета у Београду. Међутим, он се из разумљивих разлога не задржава на њиховој анализи, констатујући да су сумње у формалне квалификације биле сасвим отклоњене од стране надлежних универзитетских тијела. Лубардић 2011б, 94, 97–98.

4 Перишић 2010.

5 До сада најпотпунију биографију оца Јустина написао је Јевтић 1980. Овом биографијом смо се служили приликом кратке реконструкције Јустиновог школовања, изузев у оним аспектима у којима је доведена у питање Лубардићевим истраживањем.

6 Димитрије Павловић (1846-1930) био је митрополит београдски од 1905. до 1920. а потом и први патријарх уједињене Српске Православне Цркве, све до 1930. године.

7 Лубардић 2011б; Лубардић 2019, нарочито 35–64.

8 Лубардић 2011б.

9 Поповић, 2017б, 314. На другом мјесту, Владика Атанасије наводи да се Јустин у Србију вратио пред Духове 1921. Јевтић 1980, 51. Духови су 1921. пали на 19. јун 1921. године. Тако да је

трајао је између октобра 1919. и 31. маја 1920. година, док је други период трајао од краја 1920. до краја маја 1921. године. На основу записа из дневника о. Јустина можемо да закључимо да је други период започео најраније 4. октобра 1920 године.¹⁰ Према извјештају Владике Атанасија, у првом периоду он је „студирао“, тј. слушао четврту годину студија, као што ћемо видјети и у наставку рада. Током другог периода, он је припремао докторску дисертацију.

Испити

Да ли је Јустин полагао испите током својих студија у Атини и који су то испити били?

У једном допису упућеном Православном богословском факултету, Кирил Јанић, који је и сам у то вријеме студирао теологију у Атини, говори о *два* испита која је Јустин полагао: Догматици и Етици. Он тврди да је након завршене четврте године студија Савјет Факултета у Атини одређивао за сваког кандидата понаособ испите у склопу докторских студија, које „ако положи, добију диплому доктора теологије“. Тако, за себе наводи да је добио да полаже пет испита, а да су Јустин и Иринеј Ђорђевић добили по два, наводећи да мисли да су у питању били Догматика и Етика. Такође, навео је и да „у Грчкој право дипломског испита и нема, јер се сваке године полагају годишњи испити и тек по положеним испитима прелази се у старију годину“.¹¹

Међутим, сам Јустин говори о томе да је полагао *један* испит и то из Догматике са Упоредним богословљем. Он наводи како је уписао четврту годину студија у Атини, гдје је „на студијама“ провео период од октобра 1919. до маја 1921. године. Не спомињући да је након тога полагао било какве испите, наводи да је „тима стекао право да полаже докторски испит“. Када је касније, 1926. године, предао докторску дисертацију, наводи и да је, поред одбране дисертације, полагао „специјални испит из Догматике са Упоредним богословљем“, сходно одлуци Савјета Теолошког факултета у Атини. Ово потврђује и Лазар Мирковић у свом допису упућеном Ректорату Универзитета у Београду, додајући да је у питању био „усмени испит из Догматике и Упоредног богословља“, те да је након одбране дисертације стекао звање доктора теологије.¹²

Потврду да је ријеч о једном испиту налазимо и у допису Декана Богословског факултета у Атини, у којој се наводи да је специјални закон бр. 2089¹³ олакшао стицање докторске дипломе српским студентима „са једним, а не са два испита“.¹⁴ На крају, коначну потврду о положеном испиту налазимо у записнику са полагања овог испита, с том разликом да је заправо ријеч о испиту из „Догматике и Символике“, а не „Догматике са Упоредним богословљем“. У записнику са сједнице Савјета Теолошког факултета у

вјероватно ријеч о крају маја или првој половини јуна 1921. године.

10 Поповић 2017а, 304.

11 Јанић 1933.

12 Мирковић 1935.

13 Ријеч је о специјалном закону који је омогућио лакши упис на докторске студије Теолошког факултета у Атини српским богословима. По договору српске и грчке владе, законом је предвиђено да се српским студентима који су већ студирали у иностранству призна дио основних студија, омогући упис на више године основних студија, након чега би стекли право за рад на докторској дисертацији. По предаји докторске дисертације, Савјет Факултета би одредио полагање докторског испита, а потом и усмену одбрану дисертације. Νόμος 2089, 1920. Детаљнија анализа овог закона и спорова у вези са његовим тумачењем у случају докторске дипломе Јустина Поповића, биће предмет засебног рада.

14 Аливизатос 1936.

Атини, одржаној 27. маја 1926. тачно се описује Јустиново полагање испита и усмена одбрана доктората. Како се наводи, Јустин „приступа прво полагању усменог испита код господина Константина Диовуниотиса из предмета Догматика и Символика“ (ἐν τοῖς μαθήμασι τῆς Δογματικῆς καὶ τῆς Συμβολικῆς).¹⁵ Након што га је успјешно положио, по једногласној оцјени, приступа „у наставку усменој одбрани дисертације одговарајући на питања постављена од стране господe професора“.¹⁶ На основу овог извјештаја можемо да закључимо да је Јустин био позван да полаже испит и усмено брани своју дисертацију пред присутним члановима професорског колегијума Атинског факултета.

На основу наведеног, не можемо да закључимо да ли је по одслушаној четвртој години (основних) студија у Атини Јустин уопште полагао неке испите у склопу основних студија теологије. Могуће да су два испита која Јанић спомиње представљали управо то – два испита која су му одлуком Савјета факултета, а у складу са специјалним законом 2089, додијељена за полагање на основним студијама. Међутим, проблем је што други извори не говоре ништа о таквим испитима. Сам Јустин никада не спомиње ниједан од тих испита, него само говори о одслушаној четвртој години. На основу тога можемо да закључимо да највјероватније није ни било никаквих испита на основним студијама које је био у обавези да полаже. Јустин је, као и остали српски студенти, одслушао четврту годину, а потом приступио припреми докторске дисертације. Стога се чини оправданим закључити да су два испита која Јанић наводи (из Догматике и Етике) заправо један те исти испит који је Јустин полагао из два различита предмета, Догматике и Символике, непосредно пред усмену одбрану дисертације. На овај испит ћемо се вратити у наставку.

Додатне нејасноће ствара то што је Јустин наводио да је ријеч о испиту из „Догматике са Упоредним Богословљем“. Чини се да постоје три могућа објашњења: (1) да га памћење у овом погледу није најбоље служило, те да је напросто заборавио тачан назив испита; (2) да је покушао да нађе аналогију овом испиту у постојећем курикулуму Богословског факултета у Београду како би свима било јасније о чему је ријеч; (3) да је прилагодио назив испита како би успоставио снажнију везу између докторске дипломе и предмета Упоредно богословље, будући да је у том тренутку конкурисао за звање доцента на овом предмету.

Дакле, приликом свог првог боравка у Атини (октобар 1919 – мај 1920) Јустин је одслушао четврту годину основних студија у Атини. Недуго потом, приступио је изради докторске дисертације.

Докторска дисертација

Сазнања о начину израде и различитим верзијама текста докторске дисертације доступна су нам на основу свједочанства које је Владика Атанасије дао у „Поговору“ српском издању текста публикованим под насловом *Пут богопознања*, као дио дводјелног тома 8-9. *Сабраних дела* о. Јустина, објављеног 1999. године.¹⁷

Владика Атанасије свједочи да је свој докторски рад о. Јустин писао у Атини, али да га је довршио у Сремским Карловцима. У прилог томе говори и свједочанство самог Јустина. У молби упућеној 10. Јануара 1925. деканату Православног богословског факултета он наводи како се, заједно са групом српских богослова, вратио из Атине јер

15 У периоду кад је Јустин студирао, Константин Диовуниотис (1872-1943) је на Теолошком факултету у Атини предавао Историју догматике и Символику.

16 Записник са Шесте ванредне сједнице Савјета Теолошког факултета у Атини, 19. април 1926.

17 Јевтић 1999.

им Синод „није био испослао новац за штампање дисертације“.¹⁸ У наставку наводи и да би му било потребно три до четири мјесеца слободног времена „за добијање доктората у Атини“ која, услјед разних обавеза, у датом тренутку није имао. Чињеница да му је новац био потребан за „штампање дисертације“, како сам наводи, сугерише да је њена почетна верзија у одређеном, ако не и већем дијелу, већ била довршена у тренутку његовог одласка из Атине. Томе у прилог говори и то што наводи да би му за добијање доктората било потребно још 3-4 мјесеца времена. Ово вријеме, може се претпоставити, било би му потребно за довршетак дисертације, њен превод на грчки (као што ћемо видјети у наставку), штампу и припрему докторског испита који је био у обавези да полаже, како ћемо касније и видјети.

Међутим, како нам свједочи Владика Атанасије, Јустину је овај рукопис дисертације украден у Сремским Карловцима. Ово се десило, како нам Атанасије свједочи, „када је требало да са завршеним српским рукописом оде задњи пут у Атину и тамо дисертацију преведе на грчки“.¹⁹ Из овога можемо да закључимо да је Јустин писао првобитни рукопис, који му је украден, на српском и да је планирао да га преведе на грчки. О форми и обиму овог материјала не можемо ништа поуздано закључити.

На основу овог извјештаја Владике Атанасија можемо констатовати да постоји више верзија доктората о. Јустина које се хронолошки, по времену настанка, могу поређати на сљедећи начин:

0. Украдена верзија на српском;
1. Краћа верзија на српском;
2. Проширена верзија на катаревуси;
3. Непотпуна прерађена верзија на српском: прерађени увод и прва три одјелка првог дијела;
4. Проширена верзија на новогрчком, превод са катаревусе.

Као што смо видјели, нулта верзија написана је, по свему судећи, на српском језику. Она је макар дијелом написана у Атини, али је питање да ли је и у којој мјери довршена у Сремским Карловцима, прије него што је нестала. Никакав други траг (осим поменутих) о овој верзији није засвједочен.

Верзија бр. 1 настала је на српском језику и то у периоду између Јустиновог повратка у Сремске Карловце и почетка априла 1926. године, будући да је већ 19. априла дисертација (верзија бр. 2) први пут разматрана на сједници професорског колегијума атинског Теолошког факултета. Овај материјал послужио је као основ за прву верзију доктората која је, по свједочењу Владике Атанасија, настала „на брзину“, након што је „нулти“ рукопис украден.

Верзија бр. 1 је послужила као основа за верзију бр. 2, превод на катаревусу који је Јустин сачинио уз помоћ Јована Кармириса. Ова верзија претрпјела је, како нам свједочи Владика Атанасије, веће измјене:

... овај свој српски текст дисертације о Св. Макарију млади јеромонах Јустин превео је на ноговчрку *катаревусу* уз сарадњу пријатеља Јована Кармириса, тада студента а касније професора теологије и академика, али уз приличне измене – мања скраћивања а већа проширивања – и нарочито примењујући тачнији богословски језик и шире износећи библијски и патристички контекст учења Св. Макарија о људској личности и њеном познању.²⁰

18 Поповић 1925.

19 Јевтић 1999, 252–253.

20 Јевтић 1999, 254.

Можемо да претпоставимо да је свој закључак о „приличним изменама“ Владика Атанасије базирао како на личном свједочанству о. Јустина, тако и на непосредном увиду у верзију бр. 2 и/или бр. 4. Отуда, могло би се претпоставити да је један дио измјена настао као резултат продуженог рада аутора на „на брзину“ написаној дисертацији приликом њеног превођења на катаревусу, а други дио као резултат рада преводиоца Кармириса. Поред тога, можемо да претпоставимо да је извјестан дио измјена настао као резултат сугестија које су професори Константин Диовуниотис и Димитрије Баланос²¹ изнијели на Јустинов рад, као што ћемо у наставку видјети. Ове измјене могле су настати у периоду од 19. априла, када су поменути професори изнијели своје примједбе и сугестије, до 27. маја 1926. године, када је о. Јустин одбранио своју докторску дисертацију.

Верзија бр. 3 сачувана је у рукопису који је пронађен у Јустиновој архиви. Претпоставка Владике Атанасије је да

сам аутор, изгледа, није био задовољан овом на брзину написаном српском верзијом, како њеном језичком формом тако и неким геолошким формулацијама и интерпретацијама, па је у неко касније време узео да све то преради и преформулише.²²

Овај посао, међутим, отац Јустин није довршио. Рукопис садржи само прерађен увод и три поглавља првог дијела. Ови прерађени дијелови, тј. верзија бр. 3, дати су упоредо са верзијом бр. 1 у издању из 1999. године.²³

Четврта верзија настала је као превод на новогрчки са катаревусе, инициран порастом интересовања за Јустинову мисао међу грчком читалачком публиком. Она је штампана 1985. у преводу Василија Мустакиса.²⁴

Откривање разлика између различитих верзија Јустиновог докторског рада и њихово тумачење превазилазило би тематски оквир овог рада, те се у њега нећемо упуштати. Поред тога, претпоставка такве анализа била би постојање критичког издања овог доктората која и даље није сачињена, иако је још 1999. потребу за таквим издањем констатовао Владика Атанасије.

Одбрана дисертације

Како је изгледала одбрана докторске дисертације?

У архиву Геолошког факултета у Атини постоји неколико записника са сједница Савјета Факултета на којима је разматран Јустинова докторска дисертација. Сви ови записи писани су руком и овдје су приређени, преведени и публиковани по први пут.

Први такав записник јесте онај од 9. априла 1926. године у коме се наводи да је Јустин Поповић, уписан на основу Закона 2089, предао дисертацију под насловом „Проблем личности по Светом Макарију Египатском“. Факултет је одлучио да постави професора Константина Диовуниотиса за „предлагача“. Како из записника сазнајемо, његова улога била је да Савјету понуди образложену оцијену дисертације у форми реферата. У којој мјери је ова функција подразумијевала и претходни менторски рад са кандидатом, није нам познато.²⁵ Судаћи по томе што је Диовуњотис на њу постављен тек

21 Димитрије Баланос (1878-1959) био је професор патрологије на Атинском факултету. У неколико наврата биран је за декана Факултета, а 1945/1946 и за ректора Каподистријског универзитета.

22 Јевтић 1980, 253.

23 Поповић 1999, 11–12; 21–25; 45–52.

24 Πόλοβιτς 1985.

25 Владика Атанасије Диовуниотиса назива Јустиновим ментором. Јевтић 1999, 254.

након што је Јустин дисертацију предао, можемо да закључимо да он није учествовао у њеном писању на начин на који би то за ментора било уобичајено. Отуда, можемо претпоставити да је његова примарна улога била да понуди оцјену дисертацију и Савјету факултета *предложи* даље кораке: (а) њено одбијање, (б) враћање на дораду, (в) прихватање и приступање усменој одбрани. Као што ћемо видјети, у Јустиновом случају дисертација је прихваћена за одбрану, али су такође сугерисане одређене измјене.

Наредни пут, Јустинова теза била је предмет расправе на Шестој ванредној сједници Теолошког факултета, одржаној 19. априла 1926. године. Записник са ове сједнице у оригиналу са упоредним преводом, наводимо у цјелости у наставку.

Παρόντες: Α. Αλιβιζᾶτος
κοσμήτωρ, Ν. Παπαγιαννόπουλος, Γρηγ.
Παπαμιχαήλ, Κ. Δυοβουνιώτης, Δ.
Μπαλάνος, Β. Στεφανίδης, Ν. Λούβαρις
Απόντες: Χ. Ανδρούτσος

Присутни: Α. Αλιβιζατος, декан,
Н. Папајанопулос, Г. Папамихаил, К.
Диовуниотис, Д. Баланос, В. Стефанидис,
Н. Луварис

Одсутни: Χ. Андруцос

Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν καὶ
ἐπικύρωσιν τῶν πρακτικῶν τῆς
προηγουμένης συνεδρίας ὁ καθηγητὴς κ.
Κ. Δυοβουνιώτης ὑποβάλλει τὴν εἰσήγησιν
αὐτοῦ διὰ τὴν ἐπὶ διδακτορία διατριβὴν τοῦ
Ἰουστίνου Πόποβιτς ἔχουσαν οὕτως.

Ὁ ἱερομόναχος Ἰουστίνος
Πόποβιτς, καθηγητὴς, ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ
ὑποβληθείσῃ ἐνασίμῳ ἐπὶ διδακτορία
διατριβῇ τῇ φερούσῃ ἐπιγραφὴν «Τὸ
πρόβλημα τῆς προσωπικότητος καὶ τῆς
γνώσεως κατὰ τὸν ἅγιον Μακάριον τὸν
Αἰγύπτιον» ἀναπτύσσει διὰ μακρῶν τὸ
ζήτημα τοῦτο. Τὸ ὅλον ἔργον διαίρει εἰς
δύο μέρη καὶ ἐν τῷ πρώτῳ τῶν ὁμοίων
πραγματεύεται περὶ τῆς διὰ τῆς ἁμαρτίας
ἀποσύνθεσεως τῆς προσωπικότητος, ἐν δὲ
τῷ δευτέρῳ περὶ τῆς ἐπανορθώσεως αὐτῆς.
Ἐν τῷ πρώτῳ μέρει ἐξετάζων τὴν
ἀποσύνθεσιν τῆς προσωπικότητος
ἀναπτύσσει τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἁμαρτίας ἐπὶ
τῆς ψυχῆς καθόλου, τοῦ νοῦ καὶ τῆς
βουλήσεως ἰδίᾳ καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς
ἁμαρτίας ἐπὶ τῆς γνωστικῆς δυνάμεως τοῦ
ἀνθρώπου. Ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ ἐξετάζων τὴν
ἐπανορθώσιν τῆς προσωπικότητος
ἀναπτύσσει τὸ μυστήριον τῆς
ἐπανορθώσεως τοῦ Χριστοῦ, τὴν
προσοικεῖωσιν ἠθικῆς Τριάδος, τὴν
συνεργασίαν τῆς Χάριτος καὶ βουλεύσεως,
τὴν θέωσιν καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς
αναγεννήσεως ἐπὶ τῆς γνωστικῆς
δυνάμεως. Τοῦ ὅλου ἔργου προτάσσει
πρόλογον καὶ ἐπιτάσσει ἐπίλογον.

Ὁ υποψήφιος ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν
τὰς πηγὰς καὶ τὴ σχετικὴν φιλολογίαν

Након читања и овјеравања
записника са претходне сједнице, господин
професор К. Диовуниотис прилаже
образложење следећег садржаја у вези са
докторском дисертацијом Јустина
Поповића:

Јеромонах Јустин Поповић,
професор, који је предао докторску
дисертацију под насловом: „Проблем
личности и познања по Светом Макарију
Египатском“, образлаже исцрпно ову тему.
Цјелокупан рад дијели на два дијела, у
првом дијелу разматра се дезинтеграција
личности путем гријеха, а у другом
реинтеграција личности. У првом дијелу,
проучавајући дезинтеграцију личности,
образлаже утицај гријеха на целокупну
душу, посебно на ум и на вољу, као и
последнице гријеха на гносеолошке снаге
човјека. У другом дијелу, проучавајући
реинтеграцију личности, образлаже тајну
реинтеграције Христа, усвајање етичке
тријаде, синергизам благодати и воље,
обожење као и последицу поновног рођења
на гносеолошке снаге. Раду додаје
предговор и поговор.

Кандидат има у виду изворе и
релевантну литературу, несумњиво је

εἰργάσθη ἀναμφιβόλως μετ' ἐπιμελείας οὕτως τυχούσης παρασυρόμενος ὁμως ἐκ τε τῶν πηγῶν καὶ τῆς σχετικῆς ρωσικῆς ἰδίᾳ φιλολογίας, ρέπων δὲ ἴσως καὶ ἐκ φύσεως πρὸς τὸν μυστικισμόν ἐξῆρε καὶ ἐτόνισεν ἐνιαχοῦ ὑπερβαλλόντως τὰ τοῦ μυστικισμοῦ στοιχεῖα, ἅτινα εὔρεν ἐν τοῖς συγγράμμασι τοῦ Μακαρίου τοῦ Αἰγυπτίου. Τοῦτο καὶ ἡ μὴ κριτικὴ ἐξέτασις τῆς γνησιότητος τῶν ἀποδιδομένων εἰς τὸν Μακάριον τὸν Αἰγύπτιον ἔργων καὶ ὁ διὰ ταύτης ἰσχυρισμὸς τῶν γνησίων αὐτοῦ ἔργων ἐκ τῶν μὴ γνησίων ἢ καὶ ἡ ὑποστήριξις τῆς γνησιότητος καὶ τούτων ἀποτελοῦσι τὰ γενικὰ ἐλαττώματα τῆς προκειμένης ἐργασίας. Εἰς ταῦτα ἠδύναντο νὰ προστεθῶσιν τὰ γενικὰ σφάλματα, οἱ ἀναμφιβόλως ἐξ ἐπιδράσεως τῆς ρωσικῆς φιλολογίας προελθόντες πλατυασμοὶ καὶ συχναὶ ἐπαναλήψεις, ἢ ἔλλειψις ἐν ἄλλαις λέξεσι τῆς συγκεντρώσεως τῆς ὕλης καὶ τῆς πυκνότητος τῶν ἐννοιῶν, καὶ ἡ ἐνιαχοῦ παρατηρουμένη σφαλереά γλωσσολογικὴ ὀρολογία καὶ ἔκθεσις τῶν νοημάτων, ἢ προερχομένη οὐχὶ τόσον ἐκ τῆς ἀγνοίας τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, ἢ ἀρκούντος κατέχει ὁ ὑποψήφιος, ὅσον ἐκ τοῦ θεωρητικοῦ καὶ φιλοσοφικοῦ περιεχομένου τῆς ἐργασίας ταύτης.

Παρὰ τὰς ἐλλείψεις ὁμως ταύτας οὐδεὶς δύναται νὰ ἀμφισβητήσῃ τὸν τε φιλοσοφικὸν καὶ θεολογικὸν καταρτισμὸν καὶ τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ ὑποψηφίου, ὅστις καταφαίνεται πανταχοῦ τῆς ἐργασίας αὐτοῦ. Μελετήσας ὁ ὑποψήφιος, ἐπιμελῶς καὶ λεπτομερῶς τὰς τε πηγὰς καὶ τὴν πλουσίαν φιλολογίαν, τὴν ἀναφερομένην εἰς τὸ θέμα αὐτοῦ, κατάρθωσε νὰ ἀποδείξῃ καὶ ἐκθέσῃ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Μακαρίου τοῦ Αἰγυπτίου, ἐνιαχοῦ μάλιστα ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν διδασκαλίαν ἄλλων πατέρων καὶ διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας ἀρκούντως ἐπιτυχῶς. Αποβλέπων εἰς τὸν ἐπιστημονικὸν καταρτισμὸν τὸν τε φιλοσοφικὸν καὶ θεολογικὸν τοῦ ὑποψηφίου, τὸν ἐκ τῆς ἐργασίας ταύτης καταφαινόμενον, καὶ εἰς τὴν ἀξίαν τῆς ἐργασίας αὐτοῦ, ἣτις ἀναμφιβόλως προάγει τὴν ἐπιστήμην, ἔχων δὲ πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ τὸ σχετικὸν ἄρθρον 238 τοῦ Παν/μίου ἐγκρίνω τὴν ὑποβληθεῖσαν διατριβὴν τοῦ ὑποψηφίου Ἱερο μονάχου Ἰουστίνου Πόποβιτς καθηγητοῦ, τὴν φέρουσαν τὴν ἐπιγραφὴν «Τὸ πρόβλημα τῆς

марљиво радио, међутим, потпао је под утицај извора и релевантне руске литературе, а можда је и по природи склон мистицизму те је издвојио и нагласио, на одређеним местима претјерано, елементе мистицизма, које је пронашао у списима Макарија Египатског. Овај сегменат као и некритичност при провјеравању изворности дјела приписаних Макарију Египатском и услед те некритичности тврдње у вези са изворношћу и неизворношћу његових дјела или чак и заступање њихове изворности, представљају опште слабости дотичног рада. Претходном се могу додати и опште грешке, утицај руске литературе довео је несумњиво до многоговорљивости и честих понављања, или другим ријечима, мањкавости у вези с обједињавањем материјала и значењском кохеренцијом, као и, на појединим мјестима, примјетна погрешна употреба језичке терминологије и излагање појмова, који произилазе не толико из непознавања грчког језика, којим кандидат задовољавајуће влада, колико из теолошког и филозофског садржаја овог рада.

Поред тих мањкавости, међутим, нико не може да доведе у питање филозофску и теолошку компетенцију и марљивост кандидата, које су примјетне свуда у раду. Проучивши марљиво и детаљно изворе и богату литературу, која се односи на тему рада, кандидат је успио да докаже и прикаже учење Макарија Египатског, на појединим мјестима и у односу на учење других отаца и учитеља Цркве, задовољавајуће успјешно. Узимајући у обзир како филозофску и теолошку научну компетенцију кандидата, која се јасно примјећује у овом раду, тако и допринос самог рада, који несумњиво унапређује науку, имајући у виду и члан 238. Универзитета, одобравам предату докторску дисертацију Јеромонаха Јустина Поповића, професора, под насловом: „Проблем личности и познања по светом Макарију Египатском“.

προσωπικότητας και τῆς γνώσεως κατὰ τὸν ἅγιον Μακάριον τὸν Αἰγύπτιον».

Ὁ κ. Δ. Μπαλάνος παρατηρεῖ ὅτι ἡ διατριβὴ ἔχει φράσεις τινὰς ἀδοκίμους καὶ ἀκατανοήτους καὶ δεικνύει ἄγαν μυστικίζουσας τάσεις, λ.χ. *Εἰσαγωγή* σελ. III, «Ἐύρισκόμενος πάντοτε ὁ ἄνθρωπος ὑπὸ τὸ κράτος τῶν μυστηρίων καὶ τῶν τεράτων». *Περὶ Χριστοῦ προκειμένου λέγει: «Πρὸ τῆς μυστικωτάτης προσωπικότητος», «μαγνητικὴ μυστικότης αὐτῆς».*

Ἐν σελ. 1 τοῦ Μέρους Α' δὲν ἐννοεῖ τὴν φράσιν: «τὴν μεταφυσικο-οὐσιαστικὴν ἐνότητα ἐν τῇ τοῦ Ἀδάμ προσωπικότητι, ἡ Ἁγ. Τριάς ἐδήλωσεν ἐν τῇ δημιουργίᾳ αὐτῆς κατ' εἰκόνα Θεοῦ· ἡ μυστικὴ ἐστία τῆς προσωπικότητος συγκεντροῦται ἐν τῇ εἰκόνι».

Ἐπίσης ἐν μέρει Β', III (συνεργασία χάριτος καὶ βουλήσεως) ἔδει νὰ ἐξετασθῆ κατὰ πόσον ἡ διδασκαλία τοῦ Μακαρίου εἶναι ἡμιπελαγειανικὴ ὡς ὑπεστηρίχθη.

Ἐπίσης νομίζω ὅτι δέον νὰ διορθωθῆ ἡ ἐν ἐπιλόγῳ σελ. ἡ φράσις «αἱ δογματικαὶ γνώμαι αὐτοῦ βεβαίως περιλαμβάνουσι οὐσιωδῶς τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης». Ἐπίσης ἀγνοεῖ τὴν ἐλληνικὴν φιλολογίαν περὶ Μακαρίου (Κοντογόνης, Δυοβουνιώτη) ὡς καὶ τὰ προλεγόμενα τοῦ Migne. Νομίζω δ' ὅτι ἔδει πρῶτον νὰ διορθωθῆ γλωσσικῶς ἡ πραγματεία καὶ ὕστερον νὰ ὑποβληθῆ.

Ἡ Σχολὴ μετὰ συζήτησιν ἐγκρίνει τὴν διατριβὴν ὑπὸ τὸν ὄρον ὁ ὑποψήφιος νὰ ἐπιφέρῃ τὰς ὑπὸ τοῦ εἰσηγητοῦ κ. Κ. Δυοβουνιώτου ὑποδειχθησομένας διορθώσεις.

Господин Д. Баланос примјећује да дисертација садржи поједине непримјерене и неразумљиве фразе и истиче њено претјерано мистицистичко усмјерење, нпр. у уводном дијелу, на страни три: „Човјек се увјек налазио под влашћу тајни и чудеса“. О Христу говори као о „најтајанственијој личности“ и „њеној магнетној тајанствености“.

На првој страници првог дијела неразумљива је фраза: „метафизичко-супстанцијално јединство Адамове личности, Света Тројица изразила је у њеном стварању по лику Божјем; тајанствени зраци светлишта личности сабирају се у лику“.

Такође, у другом дијелу, у трећем поглављу („Синергизам благодати и воље“) потребно је провјерити у којој мјери је Макаријево учење полупелагијанско као што се тврди.

Такође, сматрам како је потребно да се исправи реченица на стр. поговора: „Његова догматска мишљења, наравно, суштински садрже темељне принципе источне Цркве те епохе“. Такође, није упућен у грчку литературу о Макарију (Кондогонис, Диовуниотис) као ни у предговор Миња. Сматрам да је, међутим, потребно да се прво рад исправи са језичке стране и да се касније преда.

Факултет, након расправе, одобрава дисертацију под условом да кандидат изврши исправке на које је указао предлагач, господин К. Диовуниотис.

Овдје вриједи указати на неколико чињеница. Прво, важно је истаћи похвале које је на рачун дисертације изнио Јустинов предлагач, проф. Диовуниотис:

- (1) кандидат је детаљно изучио изворе и релевантну (секундарну) литературу;
- (2) кандидат је марљиво радио;
- (3) кандидат посједује посвједочену филозофску и теолошку компетенцију;
- (4) кандидат је „задовољавајуће успјешно“ приказао учење Макарија Египатског, на појединим мјестима и у поређењу са учењем других отаца;
- (5) дисертација посједује одговарајући научни допринос.

Поред похвала које је упутио на рачун Јустиновог доктората, његов предлагач, упутио је и неколико критика, које се могу разврстати на слједећи начин:

- (1) „склоност мистицизму“, који је могуће био резултат (а) утицаја самих извора

(Макаријевих *Омилија*) и руске литературе коју је користио; било (б) личне наклоности;
(2) недостатак критике текста – испитивања аутентичности Макаријевих *Омилија*;
(3) опште грешке, настале под утицајем руске литературе: (а) многоговорљивост и понављања, (б) недостаци у погледу обједињавања материјала, (в) недостатак значењске кохеренције;

(4) грешке, настале као последица филозофско-теолошког садржаја самог рада:
(а) погрешна употреба терминологије; (б) погрешно излагање појмова.

По питању недостатка испитивања аутентичности Макаријевих *Омилија*, вриједи обратити пажњу на свједочанство Владике Атанасија Јевтића. Наиме, он тврди да Отац Јустин није улазио у ово питање по договору са Диовуниотисем. Међутим, ако је сам предлагач изнио ово као примједбу, онда се чини да је очекивао од Јустина да се тим питањем у раду позабави.²⁶ Иначе, проблем ауторства Макаријевих *Омилија* је био већ у то вријеме познат и разматран у литератури.²⁷ На крају, Владика Атанасије нам свједочи да је Јустин сматрао да како год да се ово питање разрјешити – било да *Омилија* јесу Макаријево дјело или не – то ништа не мијења. Оне, по његовом мишљењу, изражавају „аутентично православно отачко искуство и теологију“, о чему свједочи и њихова рецепција код каснијих отаца.²⁸

Као негативан, „утицај руске литературе“ наводи се два пута. Њему се, од стране Диовуниотиса, као могућем узрочнику, приписује мистицизам, евидентан у приступу који Јустин заузима. Такође, он овом утицају приписује многоглагољивост, недостатак повезаности рада, и недостатак значењске кохеренције.

Прво, индикативно је да како Диовуниотис, тако и Баланос (као што ћемо у наставку видјети) „мистицизам“ виде као негативан. Иако не дају ваљано објашњење шта под тим подразумијевају, из Баланосове критике израза које карактерише као „мистичке“ („Човјек се увјек налазио под влашћу тајни и чудеса“; о Христу се говори као о „најтајанственијој личности“ и „њеној магнетној тајанствености“) можемо да закључимо да се мисли на Јустиново инсистирање на употреби термина и израза којима се говори о мистичкој природи Христа, откривења, човјека. Могуће је да су двојица професора овакав вид изражавања који открива „мистички приступ“ сматрали по себи проблематичним, као облик теолошког приступа. С друге стране, могуће је да су сматрали да овакав приступ иако није проблематичан по себи, није примјерен академском раду, што докторска дисертација јесте.

Друго, индикативно је и то што Диовуниотис управо утицају руске литературе приписује неке негативне карактеристике Јустиновог рада. Јустин је засигурно био под снажним утицајем руске литературе, о чему је подробно писао Лубардић²⁹. У свом докторском раду он се позива на веома ограничен број аутора секундарне литературе, од којих су велика већина Руси: Попов,³⁰ Казански³¹, Флоренски,³² Зарин,³³ и Несмјелов³⁴. Диовуниотис је очигледно сматрао да је многоглагољивост карактеристична за руску литературу, те да она чини структуру рада нејаким и доводи до недостатка јасноће и

26 Јевтић 1999, 256.

27 Након студије Villescourt 1920 теза о псеудоепиграфском карактеру списка је постала прихваћена у (готово) цјелокупној научној заједници.

28 Јевтић 1999, 256.

29 Лубардић 2009; Лубардић, 2011а.

30 Попов 1904.

31 Kazanskiy 1845.

32 Флоренский 1914.

33 Зарин 1907.

34 Несмелов 1906.

значајске кохеренције. Из наведеног се да закључити да Јустинов предлагач, у најмању руку, није имао нарочито повјерење у оновремене руске ауторе.

Поред Диовуниотиса, примједбе на рад износи и проф. Баланос. Оне се могу разврстати на следећи начин:

(1) употреба неразумљивих израза;

(2) недостатак испитивања Макаријевог полу-пелагијанизма у поглављу „Синергизам благодати и воље“;

(3) недостатак упућености у релевантну грчку литературу.

По питању неразумљивих или „непримјерених“ израза (1), Баланос указује на четири мјеста у раду: „Човјек се увијек налазио под влашћу тајни и чудеса“; Христос је „најтајанственија личност“ која посједује „магнетну тајанственост“; „метафизичко супстанцијално јединство Адамове личности, Света Тројица изразила је у њеном стварању по лику Божјем; тајанствени зраци светлишта личности сабирају се у лику“; „Његова догматска мишљења, наравно, суштински садрже темељне принципе источне Цркве те епохе“. С једне стране, могуће да је Баланос сматрао ове изразе *по себи* нејасним, неразумљивим или чак непримјереним изражавању које треба да одликује академски научни рад највишег нивоа. С друге стране, не може се искључити ни могућност да је нејасноћ

Индикативно је да Баланос не говори о месалијанском него о полу-пелагијанском карактеру Макаријевих списа. Одређени оновремени теолози, попут Јозефа Штиглмајера, износили су тезу да су (Псеудо)Макаријеве *Омилије* по карактеру полу-пелагијанске.³⁵ Сам термин потицао је из расправа вођених између римокатолика и протестаната у 16. вијеку, по питању односа благодати и слободне воље. Ретроактивно, примјењиван је на учеснике расправа које су вођене на Западу током 5. вијека. Као најпознатији представник полу-пелагијанизма именован је Јован Касијан, а управо се макаријевским списима приписивало поријекло овог учења код знаменитог латинског теолога.

Што се тиче релевантне грчке литературе, Баланос наводи два аутора: Константина Кондогониса и Константина Диовуниотиса. Када је у питању други аутор, Јустинов предлагач, Баланос је највјероватније на уму имао студију *Κρίσις περί των συυγραμμάτων Μακαρίου του Αιγυπτίου*, која је публиковала двије године прије усмене одбране доктората.³⁶ Заиста представљају својеврстан куриозитет чињенице да Јустин није користио студију свог предлагача приликом израде рада као и то да сам Диовуниотис није скренуо пажњу на тај недостатак. Као што је претходно наведено, Баланос упућује и на Кондогониса, вјероватно имајући на уму његов патролошки приручник,³⁷ али и на Мињов предговор Макаријевим списима у тому 34 едиције *Patrologia Graeca*.

Из наведеног извјештаја, можемо да закључимо да је Јустинов предлагач, проф. Диовуниотис био задовољан радом, али да је ипак указао и на неке мањкавости. Од присутних чланова Савјета једино се још Баланос осврнуо на рад указујући само на појединости које је сматрао проблематичним. Сходно закључку Савјета ништа од наведених недостатака није представљало непремостиву препреку за прихватање рада. Дисертација је прихваћена, а кандидату је сугерисано да наведене недостатке исправи. Да ли је и у којој мјери то Јустин и учинио, као и одговор на питање да ли је у и у којој мјери сваки од приговора двојице грчких професора био оправдан, биће могуће утврдити тек када буде приређено критичко издање његове дисертације.

35 Stiglmaуr 1912. На ову студију Јустин упућује у свом докторату, Поповић 1999, фн. 12, 47.

36 Διοβουნიώτης 1924.

37 Κοκτορόνης 1853.

Други значајан записник јесте онај са сједнице Савјета Теолошког факултета у Атини, од 27. маја 1926. године, одржане у 9 часова пријеподне. На овој сједници одржано је полагање докторског испита и одбрана тезе Јустина Поповића. У наставку наводимо релевантне дијелове овог записника:

Παρόντες: Α. Αλιβιζάτος
κοσμήτωρ, Γρηγ. Παπαμιχαήλ, Κ.
Δυοβουνιώτης, Δ. Μπαλάνος, Β.
Στεφανίδης, Ν. Λούβαρις

Απόντες: Ν. Παπαγιαννόπουλος,
Χ. Ανδρούτσος

Ἐπειτα καλεῖται ὁ ὑποψήφιος διδάκτωρ κ. Ἰουστίνος Πόποβιτς, ὅστις ἐγγραφεῖς μετ' ἀπόφασιν τῆς σχολῆς ληφθεῖσαν κατὰ τὴν συνεδρίαν αὐτῆς τῆ 17^η Μαρτίου 1920 τεταρτοετῆς φοιτητῆς τῆς Θεολογίας, δυνάμει τοῦ Νόμου 2089 τῆς 1 (πρώτης) Μαρτίου 1920 «περὶ ἐγγραφῆς, φοιτήσεως καὶ ἐξετάσεων τῶν Σέρβων φοιτητῶν ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ Καποδιστριακοῦ Παν/μίου» προσέρχεται ἤδη εἰς διδακτορικὴν δοκιμασίαν.

Ἐγκριθείσης τῆς ὑπ' αὐτοῦ ὑποβληθείσης διατριβῆς κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς σχολῆς τῆς 19 Ἀπριλίου ἐξ καὶ τυπωθείσης, ὑφίσταται τὸ πρῶτον τὴν προφορικὴν ἐξέτασιν ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Κων. Δυοβουνιώτου ἐν τοῖς μαθήμασι τῆς Δογματικῆς καὶ τῆς Συμβολικῆς, κριθείσης δ' ὁμοφώνως ἐπιτυχοῦς τῆς ἐξετάσεως τούτης, ὑποστηρίξει εἶτα προφορικῶς τὴν διατριβὴν αὐτοῦ ἀπαντῶν εἰς τὰ ὑπὸ τῶν κ. Καθηγητῶν προβαλλόμενα ἐρωτήματα.

Ἀποχωρήσαντος τοῦ ὑποψηφίου ἡ Σχολὴ ἀποφασίζει, ὅπως ἀναγορευθῆ Ἰουστ. Πόποβιτς τῆς Θεολογίας μὲ τὸν βαθμὸν «Ἄριστα».

Μεθ' ὃ γενομένης τῆς ἀναγορεύσεως αὐτοῦ ἐνώπιον τοῦ κ. Προπρυτάνεως, κωλυομένου τοῦ κ. Πρυτάνεως κατὰ τὸν Νόμον, λύεται ἡ συνεδρία.

Παρόντες: Α. Αλιβιζάτος; декан,
Г. Папамихаил, К. Диовуниотис, Д.
Баланос, В. Стефанидис, Н. Луварис

Одсутни: Н. Папајанопулос, Х.
Андруцос

У наставку, позива се кандидат за доктора наука, господин Јустин Поповић, који је уписан на основу одлуке факултета, донијете на сједници одржаној 17. марта 1920. г, на четврту годину студија теологије, на основу Закона „2089“, који је ступио на снагу 1. марта 1920. г „о упису, студирању и полагању испита српских студената на Теолошком факултету Каподистријског универзитета“ да приступи полагању докторског испита.³⁸

Након што је на сједници факултета одржаној 19. априла текуће године одобрена његова дисертација која је предата и одштампана, приступа прво полагању усменог испита код господина К. Диовуниотиса из предмета Догматика и Символика, положивши га успешно према једногласној одлуци, приступиће у наставку усменој одбрани дисертације одговарајући на питања постављена од стране господе професора.

Након одласка кандидата, факултет доноси одлуку да се прогласи за доктора теологије са оцјеном „Одличан“.

Након проглашења за доктора наука у присуству бившег господина ректора, због немогућности присуства садашњег господина ректора, а у складу са законом, сједница се распушта.

38 Поднаслов на маргини записника: „Усмено полагање докторског испита и проглашење за доктора наука“ (παρὰσελίδιος υπότιτλος «Προφορικὴ δοκιμασία καὶ ἀναγόρευσιν Ἰουστ. Πόποβιτς»).

По свему судећи, Јустин је пред присутним члановима професорског колегијума (шест од укупно осам) полагао испит из предмета Догматика и Символика чији предметни професор је био његов предлагач, проф. Диовуниотис. Томе у прилог говори и свједочанство Иринеја Ђорђевића који је прошао идентичну процедуру. Он говори како је „да би доказао своју православност пред целим Факултетским саветом полагао исцрпан испит из Догматике и симболике“, а потом бранио дисертацију.³⁹ Након положеног испита, пред истим Савјетом Јустин је усмено бранио своју докторску тезу. На основу извјештаја можемо да закључимо и да је Јустину више професора постављало питања, и да је на њих успјешно одговорио, будући да је добио највишу оцјену за свој рад („одличан“).

Диплома основних студија

Закључили смо да је Јустин одслушао четврту годину (основних) студија и започео израду докторске дисертације. У међувремену, највјероватније, није полагао никакве испите. Након што је предао дисертацију она је прихваћена и одређено му је да полаже докторски испит из Догматике и Символике код Диовуниотиса. Пред факултетским Савјетом полагао је наведени испит и одмах потом усмено одбранио дисертацију. Након што је успјешно положио и једно и друго, додијелена му је титула доктора теологије.

Шта је, међутим, са дипломом факултета, тј. основних студија? Да ли је Јустин у Атини стекао диплому (основних студија) теолошког факултета у Атини? Кратак одговор био би – не. Но, овај одговор захтијева доста појашњења. Будући да је уврежено мњење да је Јустин у Атини завршио *основне* а потом и докторске студије, ово питање заслужује да буде засебно и подробно анализирано. Поред тога, ово питање било је предмет значајног спора приликом Јустиновог избора за доцента на Православном богословском факултету Универзитета у Београду, а потом и јавне полемике која се водила између Лазара Тркље и Димитрија Најдановића.⁴⁰

За потребе овог рада, међутим, довољно је навести закључке истраживања које ће подробно бити изложено другдје. Јустин је, попут других српских богослова, уписао теолошки факултет у складу са специјалним законом бр. 2089.⁴¹ Овим законом признате су им године студија које су провели у иностранству, те је тако Јустин уписао четврту годину основних студија. Након тога, стекао је *свједочанство* о одслушаној години основних студија, које, пак, *није* било истовјетно дипломи. Оно му је, у складу са законом, омогућавало да по убрзаној процедури приступи изради доктората. Као такво, представљало је доказ о испуњеним условима, које је предвиђао овај *lex specialis*, за прелазак на наредни степен школовања, а не диплому о свршеним основним студијама. Смисао закона био је да омогући српским богословима да заврше студије, будући да су се услјед ратних околности потуцали по Европи, и стекну диплому високог образовања, по могућности и ону највишу – докторат. Међутим, његово важење било је ограничено. Овај докторат, како ће касније појаснити један од твораца закона, професор Теолошког факултета у Атини, Амалика Аливизатос, у грчким оквирима није био сасвим *пуноправан* без дипломе основних студија. Тако да је закон предвиђао да би студенти који зажеле након стицања докторског звања да аплицирају за неку од јавних служби у Грчкој, били у обавези да *накнадно* заврше основне студије.

39 Марковић 2011, 452.

40 Ово питање, као и спорови који су се водили приликом Јустиновог избора на мјесто доцента на Православном богословском факултету, биће предмет анализе засебног рада.

41 Νόμος 2089, 1920.

Закључак

Да рекапитулирамо. Видјели смо да је након повратка из Оксфорда, Јустин уписао Теолошки факултет Каподистријског Универзитета у Атини, уз стипендију Синода Српске Цркве. Ово му је било омогућено доношењем посебног закона, бр. 2089, који је омогућио српским богословима који су неки период школовања провели у иностранству да своје студије наставе у Атини.

У грчкој престоници боравио је у два наврата. У првом наврату је одслушао четврту годину студија и тиме стекао право на израду докторске дисертације. Том приликом стекао је *свједочанство* о одслушаној завршној години студија, али не и диплому основних студија. У складу са наведеним законом, ова му није ни била потребна за наставак студија, тј. изради и каснијој одбрани докторске дисертације.

У другом наврату, претпостављамо, радио је на свом докторском истраживању, да би се по укидању стипендије вратио у Србију. У наредним годинама, Јустин се, можемо претпоставити, повремено враћао свом докторском истраживању. Тек 1926. довршио је на српском свој рад с којим се запутио у Атину и превео га на грчки уз помоћ пријатеља Јована Кармириса. Дисертацију је предао и на сједници Савјета факултета априла 1926. за њеног предлагача именован је Константин Диовуниотис.

Десет дана касније, Диовуниотис је Савјету предочио своју оцјену рада коју је ово факултетско тијело усвојило. Дисертација је прихваћена, а кандидату је сугерисано да унесе одређене измјене, имајући у виду примједбе које је изнио предлагач и проф. Баланос. Наредног мјесеца, 27. маја 1926. Јустин је пред Савјетом Факултета приступио најприје одбрани докторског испита из Догматике и Симболике, а потом и усменој одбрани дисертације. Са оцјеном „одличан“ успјешно је одбранио свој рад и стекао звање доктора теологије.

Међутим, Јустин тиме није затворио питање свог школовања. Оно ће поново бити отворена тема расправе која се одвијала на Православном богословском факултету Универзитета у Београду, приликом његовог избора у звање доцента. Том приликом, чланови комисије су (на интервенцију споља) довели у питање његову диплому основних студија. Исто ће учинити нешто касније и Лазар Тркља у јавним написима на које ће у Јустинову одбрану одговарати Димитрије Најдановић. Ови спорови представљају занимљиву епизоду у нововјековној историји српске теологије која ће бити предмет засебног истраживања.

Литература

Архивска грађа

Аливизатос, Амаликос. 1936. Професорски досије Јустина Поповића на Православном богословском факултету Универзитета у Београду.

Јанић, Кирил. 1933. „Деканату Богословског Факултета Универзитета у Београду“. Професорски досије Јустина Поповића на Православном богословском факултету Универзитета у Београду.

Мирковић, Лазар. 1935. „Ректорату Универзитета – Београд“. Професорски досије Јустина Поповића на Православном богословском факултету Универзитета у Београду.

Поповић, Јустин. 1925. “Деканату Православног богословског факултета Београд, 10. јануар 1925“. Професорски досије Јустина Поповића на Православном богословском факултету Универзитета у Београду

— 1935. „Деканату Теолошког факултета Београдског Универзитета, 12. децембра 1935“. Професорски досије Јустина Поповића на Православном богословском факултету Универзитета у Београду

Записник са Шесте ванредне сједнице Савјета Теолошког факултета у Атини, 19. април 1926. Архив Теолошког факултета Каподистријског Универзитета.

Записник са сједнице Савјета Теолошког факултета у Атини, 27. мај 1926. Архив Теолошког факултета Каподистријског Универзитета.

Секундарна литература

Δουβουνιώτης, Κωνσταντίνος. 1924. *Κρίσις περί των συγγραμμάτων Μακαρίου του Αγυπτιού*. Αθήνα: τυλ. Π. Δ. Σακελλαρίου.

Зарин С. М. 1907. *Аскетизм по православно-христианскому учению*. Кн. 1–2. С.-Петербург: Типография В.Ф. Киршбаума.

Јевтић, Атанасије. 1980. „Животопис Оца Јустина“. У Отац Јустин Поповић, *Човек Богочовека Христа*, 5–100. Манастир Хелије: Београд.

— 1999. „Поговор“. У Преподобни отац Јустин Поповић, *Пут богопознања. Философске урвине*, 252–262. Београд: Наследници Оца Јустина, Ваљево: Манастир Хелије.

Катанский А. Л. 1900. *Учение о благодати Божией в творениях Святых Отцов и Учителей Церкви до блаж. Августина*. Христианское чтение.

Κοντογόνης, Κωνσταντίνος. 1853. *Φιλολογική και κριτική ιστορία των από της Α' μέχρι της Η' εκατονταετηρίδος ακμασάντων αγίων της Εκκλησίας Πατέρων, και των συγγραμμάτων αυτών*. Αθήνα: Τύποις και αναλώμασι Σ. Κ. Βλαστού.

Лубардић, Богдан. 2009. *Јустин Хелијски и Русија: путеви рецепције руске философије и теологије*. Нови Сад: Беседа.

— 2011а. „Павле Флоренски и патролошки радови Јустина Поповића: историјат једне рецепције – прилог разумевању почетака ‘неопатристичке синтезе’ у српској теологији“. У *Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати*, прир. Богољуб Шијаковић, књ. 9, 65–165. Београд: Православни богословски факултет.

— 2011б. „Јустин Поповић у Оксфорду: између романтизованих чињеница и чињенице романтизма“. У *Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати*, прир. Богољуб Шијаковић, књ. 10, 75–197. Београд: Православни богословски факултет, Београд.

— 2019. *Јустин Хелијски и Енглеска: путеви рецепције британске теологије, књижевности и науке*. Београд: Православни богословски факултет.

Марковић, Игнатије. 2011. „Просветно-педагошки рад епископа Далматинског др Иринеја Ђорђевића“. У *Српска теологија данас 2010 (28–29. мај 2010)*, прир. Богољуб Шијаковић, 450–454. Београд: Православни богословски факултет.

Несмелов, В. И. 1906. *Наука о человеке*. Казань: Центральная тип.

Νόμος 2089. 1920. *Εφημερίς της Κυβερνήσεως* (14 Μαρτίου, 1920): 595.

Перишић, Владан. 2010. „О богопознању код св. Макарија Египатског“. У *Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати*, прир. Богољуб Шијаковић, књ. 5, 7–16. Београд: Православни богословски факултет.

- Попов И. В. 1904. „Мистическое оправдание аскетизма в творениях преп. Макария Египетского“. *Богословский вестник*, Т. 3 № 11: 537–565.
- 1999. *Пут богопознања. Философске урвине*. Београд: Наследници Оца Јустина, Ваљево: Манастир Телије.
- 2017а. „Молитвени дневник 1“. У У Преподобни Отац Јустин Нови, *Записи, дневници, мања дела*, 303–312. Београд: Наследници Оца Јустина, Ваљево: Манастир Телије.
- 2017б. „Молитвени дневник 2“. У Преподобни Отац Јустин Нови, *Записи, дневници, мања дела*, 313–388. Београд: Наследници Оца Јустина, Ваљево: Манастир Телије.
- Πόλοβιτς, Ιουστίνου. 1985. *Οδός Θεογνωσίας. Κεφάλαια άσκητικά και γνωσιολογικά*. Αθήνα: Εκδ. Γρηγόρη.
- Stiglmayr, Joseph. 1912. *Sachliches und Sprachliches bei Makarius von Ägypten*. Innsbruck: Wagner.
- Villecourt, Louis. 1920. “La date et l'origine des “homélies spirituelles” attribuées à Macaire”. *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 64 (3): 250–258.
- „Уредба о Православном богословском факултету“. 1923. *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, br. 269 (22. novembar 1923): 1–2.

Andrej Jeftić
Zorka Šljivančanin

THE ATHENIAN STUDIES OF FATHER JUSTIN POPOVIĆ

This paper deals with St Justin of Ćelije's studies at the Faculty of Theology of the Kapodistrian University in Athens. A detailed examination is offered of his time spent in Athens, exams he took, work on the dissertation and its different versions, and the reports that provide insight on its evaluation by the Faculty members. For the first time, the report of the Faculty's Council meetings at which his dissertation was discussed and analyzed and the report that describes his doctoral exam and the oral dissertation defense. This research also sheds new light on the issue of Fr Justin's undergraduate degree and shows that it was never actually finished.